

KANCELARIA PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

*Seminarium eksperckie
„Obywatele dla Niepodległej - 100 lat polskiej
samoorganizacji społecznej”*

20 lutego 2019 r., Belweder

***Polska spółdzielczość od pierwszych
lat niepodległości:
mało znana historia
samoorganizacji
społeczno-gospodarczej***

Dr Adam Piechowski

TREŚĆ

- 1. KORZENIE SPÓŁDZIELCZOŚCI II RP – NURTY IDEOWE I POTENCJAŁ U ZARANIA WOLNEJ POLSKI**
- 2. LEGISLACJA – USTAWA O SPÓŁDZIELNIACH Z 1920 R.**
- 3. LUDZIE – ZAPLECZE POLITYCZNE I INTELEKTUALNE**
- 4. EDUKACJA**
- 5. ZAKOŃCZENIE - POTENCJAŁ PRZED II WOJNĄ ŚWIATOWĄ I CZYNNIKI ROZWOJU**

SPÓŁDZIELCZE KORZENIE

Powstanie spółdzielczości w całej Europie w połowie XIX wieku
=> ruch samoobrony i samopomocy społecznej; *podobnie na ziemiach polskich (1816 – 1861)*

Rozwój spółdzielczości => w warunkach gospodarki rynkowej, w ramach odmiennych systemów prawnych poszczególnych państw, w bardzo zróżnicowanych warunkach gospodarczych, społecznych i politycznych; *na ziemiach polskich w ramach odmiennych systemów prawnych i warunków w poszczególnych zaborach*

Spółdzielnie => wśród chłopów, robotników, rzemieślników i drobnych kupców; *na ziemiach polskich także wśród inteligencji i często o charakterze narodowo-patriotycznym*

SPÓŁDZIELCZE KORZENIE

*

Socjalizm

R. Owen

Królestwo

E. Abramowski

spółdzielnie

spożywców

Towarzystwo

Kooperatystów ;

Warszawski Związek

Stow. Spożywczych

*

Liberalizm

H. Schulze-Delitzsch

Wielkopolska

ks. A. Szamarzewski

banki ludowe

Związek Spółek

Zarobkowych

i Gospodarczych

*

Solidaryzm

chrześcijański

F. W. Raiffeisen

Galicja

F. Stefczyk

spółdzielnie

oszczędnościowo-

pożyczkowe

Krajowy Patronat dla

Spółek Oszczędności

i Pożyczek

Dr Adam Piechowski

**SPÓŁDZIELCZOŚĆ NA ZIEMIACH POLSKICH PRZED
I WOJNĄ ŚWIATOWĄ**

Zabór	Liczba spółdzielni	Liczba członków
pruski	313	159.704
austriacki	1.670	675.988
rosyjski	1.405	381.549
Razem	3.388	1.217.241

Dr Adam Piechowski

**I Konferencja Przewodników Polskiej Kooperacji
Lublin, 7-9 lutego 1918 (z inicjatywy F. Stefczyka)**

Uczestnicy:

- 32 osoby
- 9 związków spółdzielczych + 2 centrale gospodarcze + 3 instytucje współpracujące
- Przedstawiciele Ministerstwa Rolnictwa w Warszawie (Rady Regencyjnej)

Cel - dyskusja nad rolą spółdzielczości w niepodległej Polsce

Przewodniczył ks. St. Adamski

Wystąpienie otwierające F. Stefczyk

Wśród prelegentów Z. Chmielewski (*„Zadania kooperacji kredytowej w państwie polskim”*)

Uchwała: *„Konferencja uznaje potrzebę ogólnego Związku wszystkich związków polskich stowarzyszeń spółdzielczych oraz ogólnego centralnego Banku Spółdzielczego dla wszystkich rodzajów kooperatyw”.*

Spółdzielczość po I wojnie światowej

- **Współistnienie** 3 modeli spółdzielczych z okresu zaborów i wszystkich branż spółdzielczych
- **Odbudowa** spółdzielni – duża rola gospodarcza zwł. w okresie rządów I. Paderewskiego
- **Potencjał** – wg różnych szacunków 2 – 4,6 tys. spółdzielni z 1,3 mln członków (1918)

Spółdzielczość po I wojnie światowej

Rozdrobnienie organizacyjne: w 1919 r. – 16 związków rewizyjnych

- **Podziały terytorialne** (gł. odpowiadające zaborom – potem stopniowa ekspansja)
- **Podziały branżowe** (lecz w Wielkopolsce i na Pomorzu związki wielobranżowe, później podobne tendencje na innych terenach)
- **Podziały ideologiczne**
 - **spółdzielnie modelu H. Schulze-Delitscha** - późniejsza Unia Związków Spółdzielczych (1924)
 - **spółdzielnie modelu raiffeisenowskiego** – późniejsze Zjednoczenie Związków Spółdzielni Rolniczych (1924)
 - **spółdzielnie spożywców** – późniejszy Związek Polskich Stowarzyszeń Spożywców (1919)
 - **robotnicze spółdzielnie spożywców** – późniejszy Związek Robotniczych Spółdzielni Spożywców (1919)
 - **spółdzielnie wojskowe** – późniejszy Związek Rewizyjny Spółdzielni Wojskowych (1923)

Ustawa o spółdzielniach z dn. 29 października 1920 r.

- **I projekt przygotowany w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej (początek 1919) – odrzucony**
- **Następny projekt przygotowany w Ministerstwie Skarbu (w Wydziale Spółdzielczym)**
- **Dyskutowany m. in. podczas wspólnej konferencji przedstawicieli władz państwowych i spółdzielczości (czerwiec 1919 r.)**
- **Ostateczna wersja zaopiniowana przez międzydzielnicową komisję prawników przedłożona Sejmowi w listopadzie 1919 r.**
- **Ustawa przyjęta w dn. 29 października 1920 r.**
- **Weszła w życie w dn. 1 stycznia 1921 r.**

Ustawa o spółdzielniach z dn. 29 października 1920 r.

Przyjęcie ustawy wynikiem:

- Tradycji spółdzielczości w poszczególnych zaborach
- Dorobku legislacyjnego dla spółdzielczości, zwł. w zaborze niemieckim i austriackim
- Pozycji spółdzielczości i jej działaczy u zarania niepodległości
- Wpisywało się w ówczesne tendencje nowoczesnej legislacji społecznej i gospodarczej (ustawa o reformie rolnej z 1920 r., ustawy socjalne 1919-1921, Konstytucja Marcowa z 1921 r. ...).

W opinii historyków i prawników => w tamtym czasie jedna z najnowocześniejszych i najlepszych na świecie regulacji prawnych dla spółdzielni

Polityczne zaangażowanie spółdzielców

- **Ks. Stanisław Adamski** – członek naczelnej Rady Ludowej – „rządu” podczas Powstania Wielkopolskiego, 1919, później poseł i senator, twórca Akcji Katolickiej, biskup katowicki
- **Ks. Wacław Bliziński** – twórca „Liskowa Spółdzielczego” – dyr. Departamentu Opieki nad Młodzieżą w Min. Pracy i Opieki Społecznej po 1918 r., poseł na Sejm Ustawodawczy (1919-1922), senator
- **Zygmunt Chmielewski** – działacz spółdzielczości rolniczej w Królestwie, podsekretarz stanu w Ministerstwie Rolnictwa i Dóbr Państwowych w rządzie I. Paderewskiego
- **Jadwiga Dziubińska** – twórczyni spółdzielczości uczniowskiej, posłanka na Sejm Ustawodawczy (1919-1922)
- **Franciszek Stefczyk** – członek Polskiego Komitetu Narodowego we Lwowie w 1918 r., prezes Państwowego banku Rolnego i Głównego Urzędu Ziemskiego
- **Stanisław Thugutt** – przywódca PSL „Wyzwolenie”, współpracownik Tymczasowego Rządu Ludowego RP w Lublinie; minister spraw wewnętrznych w rządzie J. Moraczewskiego
- **Stanisław Wojciechowski** – minister spraw wewnętrznych w rządzie I. Paderewskiego 1919-1922, późniejszy Prezydent RP

Spółdzielcze korzenie polityków

- **Władysław Grabski** – premier w 1920 r., później twórca reformy walutowej – założyciel i działacz wielu spółdzielni w Królestwie
- **Jędrzej Moraczewski** – przywódca PPSD z Galicji, premier I rządu RP, działacz spółdzielczości spożywców w Galicji
- **Wincenty Witos** – przywódca ruchu ludowego, 3-krotny premier (1920-1926) <= działacz Towarzystwa Kółek Rolniczych i Kas Stefczyka w Galicji
- **Stanisław Wojciechowski** – minister spraw wewnętrznych w rządzie I. Paderewskiego 1919-1922, późniejszy Prezydent RP (1922-1926) <= działacz spółdzielczości spożywców w Królestwie

Uczni związani ze spółdzielczością

- **prof. Franciszek Bujak**, historyk dziejów gospodarczych i społecznych (minister w rządzie Władysława Grabskiego)
- **prof. Leopold Caro**, prawnik i ekonomista (pułkownik Wojska Polskiego do 1920 roku, potem współpracował zarówno z instytucjami rządowymi, jak i z Prymasem Polski)
- **prof. Stanisław Głąbiński**, prawnik (polityk związany z ugrupowaniami narodowymi, poseł, senator, minister oświecenia publicznego w rządzie Wincentego Witosa; zmarł w 1941 roku w sowieckim więzieniu w Charkowie)
- **prof. Adam Krzyżanowski**, ekonomista, prezes PAU (poseł na Sejm RP)
- **prof. Jerzy Karol Kurnatowski**, prawnik, ekonomista (wyższy urzędnik kilku ministerstw)
- **prof. Zdzisław Ludkiewicz**, ekonomista rolny, rektor SGGW (minister reform rolnych w rządzie Władysława Grabskiego)
- **prof. Edward Taylor**, ekonomista, prof. Uniwersytetu Poznańskiego

Rola Spółdzielczego Instytutu Naukowego

Pisarze związani ze spółdzielczością

- **Stefan Żeromski** => „*Spółem!*”
- **Maria Dąbrowska** – entuzjastka spółdzielczości od 1910 r. Książki i artykuły o spółdzielczości w różnych krajach. „*Ręce w uścisku*” (1938) – efekt podróży do spółdzielni w całej Polsce.

„Ruszmy więc, bodaj wyobraźnią, w małą podróż po Polsce spółdzielczej, obiekcie turystycznym słabo znanym, choć niesłychanie ciekawym.”

Edukacja spółdzielcza

**Dobrze zorganizowany system kształcenia i szkolenia
spółdzielców na wszystkich szczeblach i wszystkich
pionów**

Kursy spółdzielcze

Szkoły spółdzielcze

Wyższe uczelnie

Spółdzielczy Instytut Naukowy

Szkoły spółdzielcze (łącznie 13 szkół)

- **Szkoły państwowe** m. in. Państwowa Szkoła Spółdzielczości Rolniczej w Nałęczowie (kierownik – Zygmunt Chmielewski), zał. 1929 przez Ministerstwo Rolnictwa
- **Szkoły prywatne (związane z organizacjami spółdzielczymi)** m. in. 3-letnia szkoła zawodowa, późn. Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Spółdzielcze im. R. Mielczarskiego, zał. 1931 r. przez Stowarzyszenie Szkoły Średniej Spółdzielczej
- **Szkoły prywatne (związane z innymi organizacjami)**, m. in. Szkoły Przysposobienia Spółdzielczego zał. przez:
 - Towarzystwo Oświaty Zawodowej (Lwów, 1938)
 - Towarzystwo Rozwoju Ziem Wschodnich (Pińsk, Tomaszów Lubelski, 1938)
 - Komendę Główną Junackich Hufców Pracy (Toruń, 1938)
- **Tematyka spółdzielcza w programach niektórych szkół zawodowych**

Wyższe uczelnie

- **Uniwersytet Jagielloński** (Wydział Rolniczy) – od 1924 roczne (od 1939 2-letnie) Wyższe Naukowe Kursy Spółdzielcze; od 20 do 189 słuchaczy
- **Szkoła Główna Handlowa** w Warszawie – odrębny kierunek spółdzielczy na II roku
- Regularne wykłady ze spółdzielczości na: **Uniwersytecie Poznańskim, SGGW, Politechnice Lwowskiej, w Szkole Nauk Politycznych w Warszawie**
- tematyka spółdzielcza także w: **Państwowej Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego** w Cieszynie, **Wyższych Szkołach Handlowych** w Poznaniu i Lwowie, **Wyższym Studium Handlowym** w Krakowie

Inne działania związane z edukacją spółdzielczą

- **WSM** (stowarzyszenie „Szklane Domy” i in. organizacje społeczno-oświatowe)
- **Sekcja Kooperacji Pracy przy Polskim Towarzystwie Polityki Społecznej (1928 – 1934) i Towarzystwo Popierania Kooperacji Pracy (od 1934) –** wykłady, wydawnictwa itp.
- **Spółdzielnie uczniowskie**
- **Liga Kooperatystek** – kursy centralne i w terenie, pogadanki, wydawnictwa gł. dla kobiet itp.
- **Spółdzielnie wydawnicze i księgarskie** (wyd. czasopism w tym spółdzielczych, książek – np. „Książka”) i in.
- **Obchody Dnia Spółdzielczości** itp.
- **Fundusze stypendialne** – im. T. Toeplitza, SIN; Fundusz Specjalny Rady Spółdzielczej
- **Spółdzielczość ukraińska i żydowska** – kursy, szkolenia, prasa

Spółdzielczość przed II wojną światową

- **Rozwój spółdzielni wiejskich:** 8 tys. spółdzielni z 2 mln członków – Banki Ludowe (wśród bogatszych rolników), Kasy Stefczyka (wśród uboższych rolników), „Rolniki”, spółdzielnie mleczarskie, skupu i zbytu bydła i trzody chlewnej, jajczarsko-drobiarskie, rybackie i rakarskie, sprzedaży narzędzi rolniczych, przemysłu ludowego, pastwiskowe, leśne, oczyszczania zboża, przetwórcze i maszynowe...
- **Udział spółdzielni:**
 - w handlu detalicznym 4 – 5 %
 - w skupie produktów rolnych do 12%
 - rynku bankowym (depozyty oszczędnościowe) 20% (banki spółdzielcze i Kasy Stefczyka)

Spółdzielczość przed II wojną światową

Typ spółdzielni	Liczba spółdzielni	Liczba członków [w mln]
Spożywców (miejskie i wiejskie)	4.800	0,72
Kredytowe (wiejskie i miejskie)	5.500	1,6
Rolnicze (rolniczo-handlowe, mleczarskie, jajczarskie...)	1.800	0,7
Inne (mieszkaniowe, pracy, wytwórcze...)	800	0,1
Różne niezwiązane	1.000	0,12
Razem	13.900	3,14

Podsumowanie

Rozwój spółdzielczości w II RP wynikiem:

- **Zakorzenienia, oparcia o idee**
- **Dobrej legislacji**
- **Posiadania zaplecza intelektualno-politycznego**
- **Edukacji, oddziaływania na młodzież**
- **Porozumienia ponad podziałami w realizacji nadrzędnych celów**
- **Spełniania szerokiego spectrum potrzeb**

Dr Adam Piechowski

Dziękuję za uwagę

apiechowski@wp.pl